

До 100-річчя від дня народження Олександра Олексійовича ШАЛІМОВА

20 січня 2018 року виповнюється 100 років від дня народження всесвітньо відомого українського вченого, лікаря-хірурга, громадського діяча, Героя України (2005), Героя соціалістичної праці (1982), дійсного члена Національної академії наук України та Національної академії медичних наук України, дійсного члена Нью-Йоркської академії наук, депутата Верховної Ради УРСР п'яти скликань (6–10), голови постійної комісії Верховної Ради УРСР з охорони здоров'я та соціального забезпечення (1963–1980 рр.), засновника та першого директора двох науково-дослідних установ з проблем хірургії, головного хірурга МОЗ України (1980–2005 рр.), почесного голови громадської організації Асоціація хірургів України, фундатора сучасної української хірургічної школи, головного редактора фахового журналу «Клінічна хірургія», людини, яку кожен хірург країни вважає своїм вчителем, – Олександра Олексійовича Шалімова

Олександр Олексійович Шалімов народився 20 січня 1918 року у селі Введенці Липецького повіту. У його батьків – Олексія Івановича і Ксенії Олексіївни – на той час уже було тринадцятеро дітей: одинадцять своїх та двоє прийомних безпритульників. Загалом у сім'ї народилося чотирнадцять дітей, але виростити в умовах постійних селянських нестатків вдалося лише дев'ятьох.

У родині дітей змалку привчали до важкої селянської праці. Через сім років після народження Олександра Олексійовича сім'я в пошуках кращої долі переїхала на Кубань, на хутір Звездилін Нетрибівського району. Але й у цьому благодатному краї сім'я бідувала. Діти працювали на чужій землі, пасли череду, не цу-

Пам'ятаємо

рались будь-якої селянської праці. Незважаючи на важку працю, діти охоче вчилися. Любов до праці і знань, що зародилась в ті роки, стала постійною рисою шалімовського характеру.

У 1936 році після закінчення робітфаку Олександр Олексійович був зарахований до Кубанського медичного інституту. Серед студентів він вирізнявся наполегливістю у навчанні, схильністю до практичних досліджень в анатомічному театрі, серйозністю та пунктуальністю під час проведення дослідів і практичних занять. На старших курсах особливо ретельно вивчав клінічні дисципліни. Під час чергувань у хірургічних відділеннях, які Олександр Олексійович відвідував охоче, він опановував практичну роботу лікаря, асистував на операціях, робив перші самостійні кроки.

У ті студентські роки він зробив вибір фаху – хірургія, яка стала його найбільшою справою, любов'ю, подихом, самим життям.

Пощастило Олександр Олексійовичу і на перших учителів-хірургів, професорів Кубанського медичного інституту, які були талановитими фахівцями – М.С. Гуревича, К.С. Керопяна, Г.М. Лук'янова.

Саме під час випускної сесії почалася війна. Останні іспити було складено достроково. Молодий лікар йде до військкомату. Але до лав діючої армії його не беруть за станом здоров'я і направляють спочатку до невеликої лікарні під Краснодаром, а невдовзі – в Нерчинсько-Заводську лікарню Читинської області на посаду головного лікаря та хірурга, доручивши одночасно медичне забезпечення загону прикордонників.

Саме тут і розпочалася для О.О. Шалімова практика хірурга загального профілю. У ті часи йому довелося займатися і хірургією, і урологією, і акушерством та гінекологією, і травматологією. А порадитись можна було хіба що з підручниками.

Зрідка вдавалося на короткий строк поїхати на стажування до Читинської обласної лікарні. Безліч безсонних ночей, тисячі оперованих хворих. Рoste майстерність хірурга, все складніші операції він опановує.

У 1944 році О.О. Шалімова переведено в друге за розмірами місто Читинської області – Петровськ-Забайкальський. Тут довелося очолити одразу два відділення – хірургічне та гінекологічне, а 1946 року його вперше направили на курси удосконалення до Москви, до відомого хірурга В.Р. Брайцева. Удень молодий лікар обходив найвідоміші клініки країни – О.В. Вишневського, Б.В. Петровського, В.І. Казанського, придивлявся, занотовував, замальовував, а вночі розшифровував свої записи, щоб нічого не забути з побаченого.

Але найбільше захоплення у нього викликала клініка С.С. Юдіна в Інституті невідкладної допомоги ім. М.В. Скліфосовського, операції самого генія хірургії та його численних учнів.

О.О. Шалімова помітили, охоче залучали до асистування, а він ретельно засвоював прийоми великих майстрів, закарбовував їх у пам'яті. Практичний досвід і глибокі знання дозволили Олександр Олексійовичу досягти нового професійного рівня. Він переїздить до Брянська, очолює одне з хірургічних відділень обласної лікарні. Але і тут він не припиняє практикувати в хірургічній гінекології, урології, тісно співпрацює з Миколою Михайловичем Амосовим. У той час у відділенні проводяться складні, унікальні операції на стравоході, печінці, підшлунковій залозі, легенях, серці, судинах.

У 1952 році Олександр Олексійович переїздить до Орла, де розпочинає викладацьку діяльність на кафедрі госпітальної хірургії Орловського медичного інституту, але через рік знову повертається до Брянська, захищає кандидатську дисертацію, присвячену виконанню операцій на стравоході за власною методикою. Досягнення молодого кандидата наук відмічено присвоєнням йому звання «Заслужений лікар РСФСР». А вчений вже мріє про нові пошуки в умовах установи, яка мала б сучасну апаратуру та експериментальні лабораторії.

За конкурсом О.О. Шалімова зараховано на посаду доцента Харківського медичного інституту. У Харкові по-справжньому розкривається талант Олександра Олексійовича як вченого, клініциста-експериментатора, організатора, педагога. У 1958 році він захищає докторську дисертацію на тему «Хирургическое лечение рака поджелудочной железы и футерова соска» – унікальну за матеріалом, прийомами виконання та висновками. У 1959 році його призначено завідувачем кафедри торакальної хірургії з анестезіологією Українського інституту удосконалення лікарів. І потягнулися до Харкова молоді й допитливі, як колись молодий читинський хірург – до Москви. Тепер уже в Україні було чому повчитися.

Шість років знадобилося О.О. Шалімову, щоб здійснити свої задуми: у 1965 році було відкрито Харківський науково-дослідний інститут загальної та невідкладної хірургії, а самого Олександра Олексійовича призначено його директором.

Це був період злету. О.О. Шалімов зміг уперше в житті розправити свої могутні крила – проявилася прищипанна йому універсальність, що робить хірурга Генієм. Разом зі своїми учнями він модифікує способи основних операцій на травному каналі, модернізує техніку їх виконання. Він уже визнаний у світі корифей

Біля ліжка хворого

операцій на підшлунковій залозі, йому підкоряється навіть серце – доступи за Шалімовим, розроблені ним інструменти для корекції стенозу клапанів...

За участю Олександра Олексійовича сконструйований апарат штучного кровообігу, в експерименті він розробляє методику трансплантації підшлункової залози. У цей час виходять друком його класична монографія «Хирургия поджелудочной железы» та «Атлас хирургических операций на органах брюшной полости», інші книги, статті.

У 1967 р. О.О. Шалімова обирають членом-кореспондентом АН України, він приголомшує академічну аудиторію своєю «тронною» доповіддю про досягнення харківської хірургічної школи, його виступів чекають на з'їздах та конференціях. Нарешті вже майже побудовано нове чудове приміщення Інституту, багатоповерхове хірургічне диво, де все продумано його директором особисто.

Усе частіше запрошують О.О. Шалімова до Києва оперувати важких хворих. У когось «нагорі» виникає думка: «Чому найкращий хірург мешкає не в столиці?» А він погоджується на переїзд лише після того, як йому пообіцяли збудувати в Києві ще кращий інститут.

У Києві діяльність О.О. Шалімова розпочалася із завідування кафедрою торакоабдомінальної хірургії Київського інституту удосконалення лікарів. Потім він очолив відділ хірургії Київського НДІ гематології та переливання крові, а згодом став директором цього інституту. А тим часом набирає штат майбутнього закладу – Київського науково-дослідного інституту клінічної та експериментальної хірургії.

Інститут клінічної та експериментальної хірургії створено на базі «Медмістечка», заклад очолює сам О.О. Шалімов. Практично інститут почав працювати у другій половині 1971 року, втім кошти на його відкриття виділені на рік пізніше. За давно продуманим Олександром Олексійовичем планом відкриваються основні клінічні відділення – хірургії печінки та підшлункової залози, шлунково-кишкового тракту, хірургії судин та серця, анестезіології та реанімації. У 1973 році створюється відділ експериментальної хірургії, розпочато будівництво двоповерхового віварію. Одночасно відкрилися біохімічна лабораторія та лабораторія функціональної діагностики, інші необхідні для існування такої великої та різнопланової установи підрозділи. Принцип призначення керівників та добору співробітників було визначено точно: «Ми повинні робити все краще за інших, знати всю світову літературу за фахом, активно займатися винахідництвом і передавати свій досвід та знання колегам».

Пам'ятаємо

Інститут було задумано як головну хірургічну установу України, школу практичних та наукових кадрів хірургів, лікувально-консультативний центр республіканського значення. Згодом тут розташувалась редакція журналу «Клінічна хірургія», і О.О. Шалімов став його головним редактором.

У 1987 р. Олександра Олексійовича обрано дійсним членом АН України, а у 1980 р. було призначено головним хірургом МОЗ України.

Він напружено працює у Верховній Раді, де очолює Комісію з питань охорони здоров'я та соціального забезпечення. Робочий день хірурга заповнено вщерть – зранку він консультує в урядовій поліклініці або оперує у лікарні, опівдні приїздить до клініки, виконує основні етапи вже підготовлених близько десяти різноманітних втручань, консультує хірургів з приводу складних або несподіваних ситуацій, приймає хворих, їде до Верховної Ради чи на засідання до МОЗ, а вдома чекають нові журнали, підготовлені перекладачами статті, тексти доповідей, з якими треба виступити у Москві чи Берліні, верстка та ілюстрації чергової монографії, потрібно відповісти на безліч телефонних дзвінків, вислухати звіт чергового по клініці, занотувати найважливіші справи на наступний день, тиждень, місяць... А вранці все спочатку – машина, операційна, кабінет, зал засідань.

Найактуальнішою проблемою тих часів було впровадження методів органозберігаючих операцій з приводу виразкової хвороби шлунка та дванадцятипалої кишки, ваготомії. «Кожному хворому – своя операція» – доводив Шалімов учням і опонентам. Все нове зустрічає шалений опір. Небагато було прихильників селективної проксимальної ваготомії і серед делегатів ХХІХ Всесоюзного з'їзду хірургів, що відбувся в 1974 році в Києві. А опонентами виступили найвидатніші на той час хірурги Союзу.

Через декілька років опоненти стали прихильниками нового методу, а Олександр Олексійович зі своїми учнями вже розробляв нові ефективні методи хірургічного лікування пострезекційних синдромів, реконструктивних операцій на органах гепатопанкреатобіліарної зони, нові втручання при патології судин. Відпрацьовував нові технології надання допомоги хворим з перфоративною виразкою, кровотечею, гострим холециститом, панкреатитом.

Практика засвідчила, що потрібно організовувати спеціалізовані хірургічні центри. За ініціативи О.О. Шалімова в Україні засновано центри судинної хірургії, надання допомоги хворим із гострою шлунково-кишковою кровотечею, гострим панкреатитом, порталною гіпертензією, мікросудинної хірургії, клінічної імунології. Все це дуже велика і складна робота, починаючи від підготовки кадрів, ідеології, бази і закінчуючи оформленням юридичних документів. Але вже є помічники й однодумці – колективи двох своїх, шалімовських, інститутів.

Усе більше фахівців їдуть вчитися до них. Тактика та методи хірургічного лікування багатьох захворювань, розроблені Олександром Олексійовичем, впроваджують в практичних лікувальних закладах України: резекція стравоходу з одночасною пластикою, органозберігаючі операції з приводу виразки шлунка та дванадцятипалої кишки, операції на товстій кишці, при порталній гіпертензії, програмована лапаростомія при перитоніті, резекція печінки, реконструктивні та пластичні операції на жовчних протоках, підшлунковій залозі, судинах, мікрохірургічні і лапароскопічні втручання та багато інших.

Серед численних друкованих праць О.О. Шалімова слід відзначити монографії: «Хірургія підшлункової залози», «Хвороби підшлункової залози та їх хірургічне лікування», два атласи хірургічних операцій на органах черевної порожнини, «Хірургія аорти та магістральних артерій», які стали книгами для багатьох поколінь хірургів. Він автор понад 870 наукових праць, з них 35 монографій і атласів, 112 винаходів. Заслуги О.О. Шалімова відзначені багаторазово не тільки в Україні, але й за її межами.

Сьогодні українська хірургія досягає нового рівня, і це без перебільшення завдяки науково-практичній хірургічній школі академіка Шалімова, який підготував понад 50 докторів та 90 кандидатів наук. Безліч практичних лікарів з ближнього та далекого зарубіжжя оволоділи хірургічними навичками та новими прийомами на тематичних курсах та циклах удосконалення лікарів.

Земний шлях Олександра Олексійовича Шалімова завершився 28 лютого 2006 року. Але справа Олександра Олексійовича живе – її продовжують численні учні та послідовники, які очолюють сьогодні провідні науково-дослідні установи та хірургічні відділення країни.

Д.мед.н., проф., чл.-кор. НАМН України

О.Ю. Усенко

д.мед.н. Р.В. Салютін